

Als ik tekenen kon ...

lezing over het schilderij 'Landschap met val van Icarus' van Pieter Brueghel in relatie tot de Metamorfofen van Ovidius en het gedicht 'Musée des Beaux Arts' van W.H. Auden, maar bovenal over inspiratie.

Chris den Engelsman 'De val van Icarus' (1995)

Als ik tekenen kon ...

lezing voor schildersvereniging 'Drieluik Dome' te Bunnik op 9 februari 2012

1. Twitter – de echo's van de eeuwigheid -
(eigen ervaringen met het schrijven van beeldpoëzie)
2. 'ut pictura poesis'
(wat is beeldpoëzie?)
3. De val van Icarus
(uitwerking aan de hand van Brueghel en Auden)
  - 3a. Ovidius en de val van Icarus
  - 3b. Brueghel en de val van Icarus
  - 3c. Auden en de val van Icarus
  - 3d. Vertaling van mythe en schilderij in het werk van anderen
4. Voedzame kruiden
(de relatie met jullie eigen praktijk)

1. Twitter – de echo's van de eeuwigheid - (eigen ervaringen met het schrijven van beeldpoëzie)

(ill. pp. drieluik met het laatste oordeel van Lucas van Leyden)

Twee jaar geleden was ik wat vastgelopen met mijn beeldend werk, me vertilt aan een - te - groot project en weinig inspiratie hoe het verder moest.

Een poëzielezer was ik altijd al en af en toe probeerde ik mijn pen met twee of drie gedichten per jaar. Vanaf dat moment ben ik wat intensiever gaan schrijven, twee à vier gedichten per maand.

De keuze voor beeldgedichten of –poëzie was voor mij vanzelfsprekend. Het sluit goed aan bij mijn persoonlijke belangstelling en ik wilde vermijden dat ik met weinig poëtische – schrijfervaring me meteen op de *'aller individueelste expressie van de aller individueelste emotie'* zou storten. Overigens sluipen die persoonlijke ervaringen toch wel binnen en gelukkig maar, alleen wilde ik dat niet als uitgangspunt hanteren.

Na twee jaar merk ik dat de lust tot tekenen gelukkig ook weer terug komt en zoek ik naar combinaties van poëzie en tekenen.

Een gelukkig gedicht.

(ill. pp. drieluik met het laatste oordeel van Lucas van Leyden - detail -)

Hoe werkt dit in de praktijk?

(hierbij maakt het in feiten geen verschil of we nu schilderen, tekenen of schrijven)

Een half jaar geleden ging ik op een gelukkige dag op weg naar Leiden. Zo'n gelukkige dag waarop de zon schijnt, bij aankomst op het perron de coupédeuren gastvrij openzwaaien, in Leiden de stad nog aan het ontwaken is, de gastvrouw bij museum de Lakenhal me verzekerd dat ik nog gerust even een kop koffie kan drinken, ik een paar heerlijke uren doorbreng in gezelschap van de schilderijen, tekeningen en gravures van Lucas van Leyden, door een steeds zonniger Leiden slenter ik langs het Rapenburg richting de botanische tuin, af en toe even stoppend om de haiku's en de graffiti op de gevels te lezen, op een parkbankje in de schaduw blader ik door de catalogus en lees in een van de vele gratis kranten die de treinreiziger ten deel vallen een artikel over het fenomeen twitter. Daarna hoefde ik het gedicht alleen nog maar op te schrijven.

Het mooie is dat dit gelukkige gedicht ook nog een gelukkig leven krijgt in een mooie bundel getiteld *'De toverhazelaar'* en een eervolle vermelding van de jury.

(gedicht voorlezen en laten zien via pp.)

Lucas van Leyden *Drieluik met het Laatste Oordeel* 1526/ 7 - detail linker binnenluik -

Twitter - de echo's van de #eeuwigheid - (ontdek wat zich afspeelt in de wereld van dit ogenblik in vier tweets van 140 tekens – #twoosh -)

#Chris den Engelsman@

@ bij het aanbreken van de #jongste dag
vormen de #naakte man en #hemelse
klaar-over een ideaalbeeld deze
#twitterquitters troosten ons RT

geen enkele #tweet brengt ons
nader tot #God maar het verlangen
van de #tweeps leidt wel tot tedere
scenario's tussen tweebe en #engel FF

@ zoals tijdens de #jongste dag van Lucas
onderweg naar de #hemel vat een #engel #wellustig
met volle hand de #billen van een #geredde LOL

kijk en hoor hoe de echo van de #eeuwigheid met
#polyfone versiering bij het aanbreken van de
#jongste dag noodt tot vele zinloze dingen IRL

2. 'ut pictura poesis' (wat is beeldpoëzie?)

(ill. pp. een tekening van Lucas van Leyden of Brueghel)

Wat is beeldpoëzie?

Dit zijn gedichten die betrekking hebben op schilderijen, tekeningen, etsen, beeldhouwwerken en in onze tijd ook fotografie en videokunst.

Hoewel de beeldgedichten de laatste decennia zeker aan populariteit winnen zijn ze van alle tijden. Horatius schreef al dat *'dichten als schilderen is'* (*'ut pictura poësis'*) Het omgekeerde geldt denk ik even zeer.

Via emblemata en rijmprenten *'een praatje bij een plaatje'* - wat doe ik anders -, komen we bij de 17^e eeuwse lofdichten. Meestal werd in deze gedichten een bepaald kunstwerk of kunstenaar genoemd, Joost van de Vondel, Constantijn Huygens en Pieter Cornelisz. Hoofd waren hierin zeer bedreven. De dichtkunst werd ook wel opgevat als sprekende schilderkunst.

In de moderne beeldgedichten tracht de dichter zijn persoonlijke ervaring met of zijn visie op het kunstwerk uit te drukken. Kenmerkend is dus de persoonlijke verwerking van de kunst. Daarbij heeft de dichter oog voor de typisch beeldende kwaliteiten van het kunstwerk, kan kennis van de biografie van een kunstenaar belangrijk zijn, wordt verwezen naar mythe of Bijbelverhaal dat ten grondslag ligt aan de beeldende kunst. Hoewel een geslaagd beeldgedicht ook zonder al deze 'ballast' kan.

Volgens de schrijver – en dichter van onder veel meer een groot aantal beeldgedichten – Simon Vestdijk kunnen beeldende kunst en poëzie in een vruchtbare verstandhouding staan. Hij noemt het beeld de vorm waaronder de gedachte verschijnt.

Beeldgedichten lezen is interessant omdat ze je dwingen beter naar een schilderij (of ander kunstwerk) en het gedicht te kijken. We leren dus beter kijken en beter lezen.

Hierna zal ik dit wat verder uitwerken aan de hand van het gedicht 'Musée des Beaux Arts' van W.H. Auden en het schilderij 'Landschap met de val van Icarus' van Pieter Brueghel de Oudere en de tekst van Ovidius.

3 De val van Icarus (uitwerking aan de hand van Pieter Brueghel de Oudere en W.H Auden)

(ill. pp. schilderij 'Landschap met de val van Icarus' van Pieter Brueghel de Oudere)

In vragende vorm, zodat publiek meer betrokken raakt en ook zelf aan het woord komt.

'Landschap met de val van Icarus' van Pieter Brueghel. (schilderij zo groot mogelijk tonen)

3a. De literaire bron van dit schilderij over Icarus een verhaal is uit de 'Metamorfosen' van de Latijnse auteur Ovidius.

Vragen

- Wie kent het verhaal van Daedalus en Icarus en kan het kort navertellen?

Het hele verhaal is niet van belang voor de bespreking, maar het is leuk de mythe te horen waarin koning Minos, de Minotaurus, Theseus, Ariadne (met de draad van Ariadne) Daedalus en Icarus hun rol spelen.

3b. Vragen

- Beschrijf eens het schilderij

Des gewenst kunnen we de tekst van Ovidius vergeleken met het schilderij van Brueghel.

Vragen

- Welke passage in de tekst van Ovidius herken je op Brueghel schilderij?

- Welke overeenkomsten en welke verschillen merk je op?

Aan de ene kant volgt Brueghel het verhaal van Ovidius nauwgezet. Boer, herder en visser komen bij beiden voor. Echter Ovidius voert ze op als getuigen, ze voorzien de gebeurtenissen van hun commentaar en bij Brueghel slaan ze helemaal geen acht op het drama.

- Welke eigenaardigheden vallen je op in het schilderij?

• *Hoe stonden de Grieken tegenover Icarus? En de renaissance mens?*

In de klassieke oudheid stond Icarus vooral voor overmoed (hybris) In de renaissance (Leonardo) werd Icarus ook bewonderd als voorbeeld van de nieuwsgierige, onderzoekende mens.

Later zijn daar nog vele andere betekenissen aan toegevoegd.

Een meer christelijke uitleg is een parabel ter waarschuwing van hen die in hun dwaasheid, overmoed, hoogmoed begeren uit te stijgen boven hun rechtmatige plaats in het leven.

De mens moet niet overmoedig zijn, niet de kosmos naar zijn hand willen zetten, maar zich spiegelen aan de boer. Zoals Daedalus de wetten der natuur verandert, zo wil ook de moderne mens het aanzien van de wereld veranderen. Volgens sommigen wordt dit in het rechterdeel van het schilderij verbeeld. De transformatie van de wereld, via nieuwe schepen als het Karveel wordt de wereld snel groter.

De aanwezigheid van Talus/ Perdix (patrijs) op de tak bij de visser versterkt het thema van de overmoed nog eens. Zijn zuster had Daedalus de opvoeding van haar zoon toevertrouwd. Toen dit kind begaafder bleek dan zijn eigen zoon, werd het door de jaloeze Daedalus gedood. Waarop de medelijdende goden het veranderden in een patrijs. Door zijn aanwezigheid is het kind getuige van de wraak der goden bij de val van Daedalus' eigen zoon Icarus.

De ongehoorzaamheid jegens de natuur, de kosmos, God en het motief van de hybris (hoogmoed) heeft Brueghel erg beziggehouden of verontrust. Behalve in Landschap met de val van Icarus, heeft hij dit ook gebruikt in 'Toren van Babel', 'Saul', 'De gevallen engelen' en 'De triomferende Dood'.
(*afbeeldingen toevoegen*)

Het is overigens het enige schilderij waarvoor Brueghel de Griekse mythologie als uitgangspunt heeft gekozen.

Nog opzoeken, korte film over Icarus uit de serie 'The Storyteller' van Jim (Muppetshow) Henson met Michael Gambon in de hoofdrol.

3a. Ovidius en de val van Icarus.

(ill. pp. detail van het schilderij 'Landschap met de val van Icarus' van Pieter Brueghel)

Daedalus en Icarus (tekst Ovidius)

Al die tijd was Daedalus zowel Kreta als zijn lange ballingschap grondig beu, en werd hij verteerd door heimwee naar zijn vaderland. Hij was echter ingesloten door de zee. Op een dag zei hij: "Laat Minos land en zee maar versperren, de lucht blijft vast en zeker open! Daarlangs zullen we vertrekken. Al bezit Minos alles, de lucht heeft hij echter nog niet in zijn bezit."

Met deze woorden zette hij al zijn aandacht op een tot nog toe onbekende kunst. Hiermee zou hij een nieuwigheid brengen in de natuur. Hij schikte slagpennen op orde, van kleiner naar groter zodat men zich kon voorstellen dat ze in schuine lijn groeiden. Op dezelfde manier bekomt men wel eens een schalmei uit "opklimmende" ongelijke riethalmen. Toen verbond hij de middelste slagpennen met vlasdraad en de onderste hield hij samen met was. Toen ze zo geschikt waren, boog hij ze om in een kleine welving naar het model van echte vogelveren. Zijn zoontje Icarus stond bij hem; deze trachtte, zonder zich bewust te zijn van het levensgevaar waarmee hij speelde, met een stralend gezichtje nu eens de pluimpjes te vangen die een speels briesje de lucht injoeg, en dan weer kneedde hij met zijn duimpje de goudgele was. Zo hinderde hij met zijn spel zijn vader bij diens wonderbaar kunstwerk. Nadat hij de laatste hand aan zijn onderneming had gelegd, verdeelde de maker zelf zijn lichaamsgewicht gelijkmatig over de twee vleugels en zweefde klapwiekend de lucht in. Ook zijn zoon gaf hij praktische raad: "Ik waarschuw je ervoor, Icarus, dat je in een baan tussenin moet vliegen opdat de vochtigheid bij een lagere baan je slagpennen niet zou verzwaren, en de zon bij een hogere vlucht ze niet zou verzengen. Vlieg dus op een hoogte tussen beide in. Ik vraag je ook niet te kijken naar Boötes, de Grote Beer en Orion met zijn getrokken zwaard. Volg mij op de hielen." En tegelijk gaf hij hem ook vlieg-instructies en hechtte hij op diens schouders de vleugels vast waarmee hij nog niet vertrouwd was.

Onder dit werkje en zijn vermaningen waren de wangen van de oude man nat geworden; zijn vaderlijke handen beefden. Hij kuste zijn zoon – en dat zou hij geen tweede maal meer kunnen doen – en vloog met klapperende vleugels voorop. Hij was net zo bezorgd om zijn gezelschap als een vogel die zijn tenger jong uit het diepe nest de lucht in voert. Hij spoorde hem aan te volgen, onderrichtte hem in de onheilbrengende kunst, bewoog zijn vleugels en keek achterom om een blik te werpen op de vleugels van zijn zoon.

Een man die met trillende hengel vis ophaalde, een herder die op zijn staf leunde en een boer die op de ploegstaart steunde, merkten hen op en stonden perplex, in de mening dat al wie kon vliegen wel een god moest zijn. Reeds hadden zij het aan Juno gewijde Samos aan hun linkerkant – want Delos en Paros hadden ze reeds achter zich gelaten – en Lebinthus en het honigrijke Callymne aan hun rechterkant, toen de knaap overmoedig vreugde begon te scheppen in het vliegen. Hij liet zijn gids in de steek en vol verlangen naar het vrije luchtruim klom hij hoger. De nabije, verzengende zon deed de geurige was die de pennen samenhiield, week worden. Deze begon te smelten en hij sloeg slechts met zijn blote armen, want zonder vleugels kon hij immers geen wind meer vangen. Zijn mond die nog de naam van zijn vader riep, vulde zich met het groenblauwe water dat aan hem zijn naam ontleent. De ongelukkige vader die echter geen vader meer was, weeklaagde: "Icarus, Icarus, waar ben je? In welke streek moet ik je gaan zoeken?" Onder het zeggen van "Icarus" zag hij pluimen op het water drijven. Hij vervloekte zijn kunst en begroef het lijkje. Vanwege deze begrafenis heeft die streek* daar haar naam gekregen.

(Ovidius, *Metamorphosen*, VIII, 183-235)

* De Icarische zee met het eilandje Icaria.

Hierna vindt u de mythe van Daedalus en Icarus, en ook wat daaraan voorafging.

Daedalus, zo vertelt de mythe, was architect, beeldhouwer en een groot geleerde. Hij kon vernuftige toestellen bedenken en beelden die konden bewegen. Daedalus had echter een neef, Talus, die evenveel talent had als hij. Hij werd zo jaloeers, dat hij Talus vermoordde. De Atheense rechtbank veroordeelde hem tot verbanning. Hij mocht voortaan geen voet meer zetten op Athens grondgebied: een zware straf voor Atheners, die veel van hun stad hielden. Maar talent wordt overal gevraagd. Daedalus reisde naar Kreta en bood daar de koning zijn diensten aan.

Die koning heette Minos.

Als ik kon tekenen... *lezing over het schilderij 'Landschap met val van Icarus' van Pieter Brueghel in relatie tot de Metamorfosen van Ovidius en het gedicht 'Musée des Beaux Arts' van W.H. Auden.*

Wee degene die de goden tart!

Toen Minos koning van Kreta werd, bad hij Poseidon, de god van de zee, om een teken van zijn gunst. Hij vroeg hem een stier te zenden, die hij dan aan de zeegod zou offeren. Er rees inderdaad een stier omhoog uit de golven, maar Minos vond die te mooi om te doden. Hij nam een ander dier en offerde het aan Poseidon. De zeegod was verontwaardigd en ontstak in woede. Als straf sloeg hij Minos' vrouw Pasiphaë met waanzin. Hij liet haar verliefd worden op de stier. Toen Daedalus op Kreta aankwam, vroeg Pasiphaë hem om hulp, want ze wou de stier verleiden. Daedalus maakte een van zijn bewegende beelden en vermomde Pasiphaë zo als een koe. Op die manier verenigde zij zich met de stier. Ze bracht een vreselijk monster ter wereld met het lichaam van een mens en het hoofd van een stier: de Minotaurus. Tot overmaat van ramp voedde het gedrocht zich met mensenvlees. Koning Minos vroeg Daedalus om raad. Deze bouwde een reusachtig doolhof, waarin de Minotaurus werd opgesloten: het Labyrint.

Intussen was Minos verweekeld geraakt in een oorlog met Athene. Met zijn indrukwekkende vloot was hij de Atheners veruit de baas. Ze vroegen hem om vrede, maar Minos stelde een ontzettende voorwaarde: ieder jaar moest de stad hem zeven jongens en zeven meisjes uitleveren als voedsel voor de Minotaurus. De Atheners moesten wel toegeven. Jaar na jaar kwamen ze de vreselijke verplichting na. Theseus, de zoon van de Atheense koning, vond dat het zo niet langer kon. Hij reisde met de andere jongens en meisjes mee naar Kreta, vastbesloten om het monster te doden. Bij zijn aankomst werd Ariadne, de dochter van koning Minos, op hem verliefd. Ze moest en zou hem redden. Weer bracht Daedalus redding met een scherpzinnig idee: "Geef Theseus een kluwen draad mee, net zo lang als de gangen van het Labyrint. Theseus moet het aan de poort vastmaken en dan tijdens zijn weg door het Labyrint geleidelijk afrollen. Dan vindt hij de weg zeker terug." Het plan lukte. Theseus doodde de Minotaurus, kwam behouden uit het Labyrint en verliet met Ariadne het eiland. Minos was echter woedend op Daedalus. Hij sloot hem op in het Labyrint, samen met zijn zoon Icarus.

Ontsnapping door de lucht

De vindingrijkheid van Daedalus kende geen grenzen. Hij maakte vleugels uit vogelveren, die hij bij elkaar hield met was. Hij bond zichzelf en zijn zoon de vleugels om de armen. Voor het opstijgen gaf hij Icarus de volgende raad: "Vlieg niet te laag, want dan kan het opspattende water de vleugels verzwaren; maar vlieg ook niet te hoog, want dan kan de zon de was doen smelten. Enkel de middenweg is veilig." Ze stegen op en aanvankelijk ging alles goed. Icarus werd echter spoedig overmoedig. Hij hoorde de vermanende stem van zijn vader niet meer. Hij steeg steeds hoger en hoger ... tot de zon de was deed smelten. Zijn vleugels vielen uit elkaar en hij stortte met een duizelingwekkende vaart in zee. Daedalus kwam alleen aan op Sicilië.

3b. Brueghel en de val van Icarus

(ill. pp. detail van het schilderij 'Landschap met de val van Icarus' van Pieter Brueghel)

Info over het schilderij 'Landschap met de val van Icarus'

Eerste versie

Het schilderij 'Landschap met de val van Icarus' werd in 1912 aangekocht door de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België in een Londense galerie als een werk van Pieter Brueghel de Jonge. Van bij het begin werd er over de toeschrijving getwijfeld. Het schilderij is noch gesigneerd, noch gedateerd. Zou het niet om een authentieke oude Brueghel kunnen gaan? Het werk is geschilderd met tempera- en olieverf op doek. Het feit dat het een werk op doek is, zorgde voor verwarring. Brueghel schilderde meestal op houten panelen. Het schilderij werd onder meer beschenen met infrarood, wat fragmenten van een summiere aanlegtekening aan het licht bracht. Dat is een slecht teken, want Brueghel werkte de tekening onder zijn schilderijen altijd veel verder uit. Een staal van het doek werd met de koolstof-14-methode gedateerd omstreeks 1600, ruim dertig jaar na Brueghel dood. Waarschijnlijk gaat het schilderij terug op een verloren origineel van de hand van Brueghel. Ook al is het waarschijnlijk geen eigenhandig werk van de grote Brueghel, toch is het een zeer waardevol werk. "Er leefde in de 16e eeuw in de Nederlanden geen andere geniale schepper van beelden aan wie we een compositie van dit poëtisch gehalte en met dit wonderlijke licht kunnen toeschrijven" (Véronique Bücken, conservator van het Museum voor Oude Kunst).

Overigens zijn de bronnen hierover zeker niet eenduidig. Vaak wordt het schilderij ook rond 1555 gedateerd en wordt Pieter Brueghel bijna zonder uitzondering als maker genoemd. Ook door het museum voor Schone kunsten in Brussel waar dit schilderij hangt.

Een tweede (kleinere) versie (op houten paneel) werd in 1952 uit een Parijse privécollectie gekocht door de Brusselse verzamelaar David Van Buuren (nu in het Van Buuren-museum in Ukkel). Op dit schilderij is Daedalus wel te zien én de zon die in het zenit staat. Dit werk kan echter niet van Pieter Brueghel de Oude zijn: het is geschilderd op hout dat gekapt werd in 1583 (dat valt af te leiden uit de jaarringen – dendrochronologisch onderzoek), terwijl Brueghel gestorven is in 1569.

Een gangbare opvatting is inmiddels dat beide versies kopieën zijn van een verdwenen origineel.

Belangrijke verschillen zijn dat op het oudste schilderij (museum voor Schone kunsten in Brussel) Daedalus niet voorkomt, op dit schilderij gaat de zon onder terwijl hij op de versie in het museum Van Buuren in het zenit staat, dit is ook overeenkomstig de tekst van Ovidius.

Wellicht heeft Brueghel zich laten inspireren door het miniatuur 'Februari' van Simon Bening, geschilderd in de periode 1535 – 1540. Dit miniatuur heeft een zelfde compositie. Alexander / Sanders Bening (? ca. 1444 – Brugge 1519), Vlaamse schilder en miniaturist, wordt beschouwd als de grondlegger van de Gents-Brugse school.

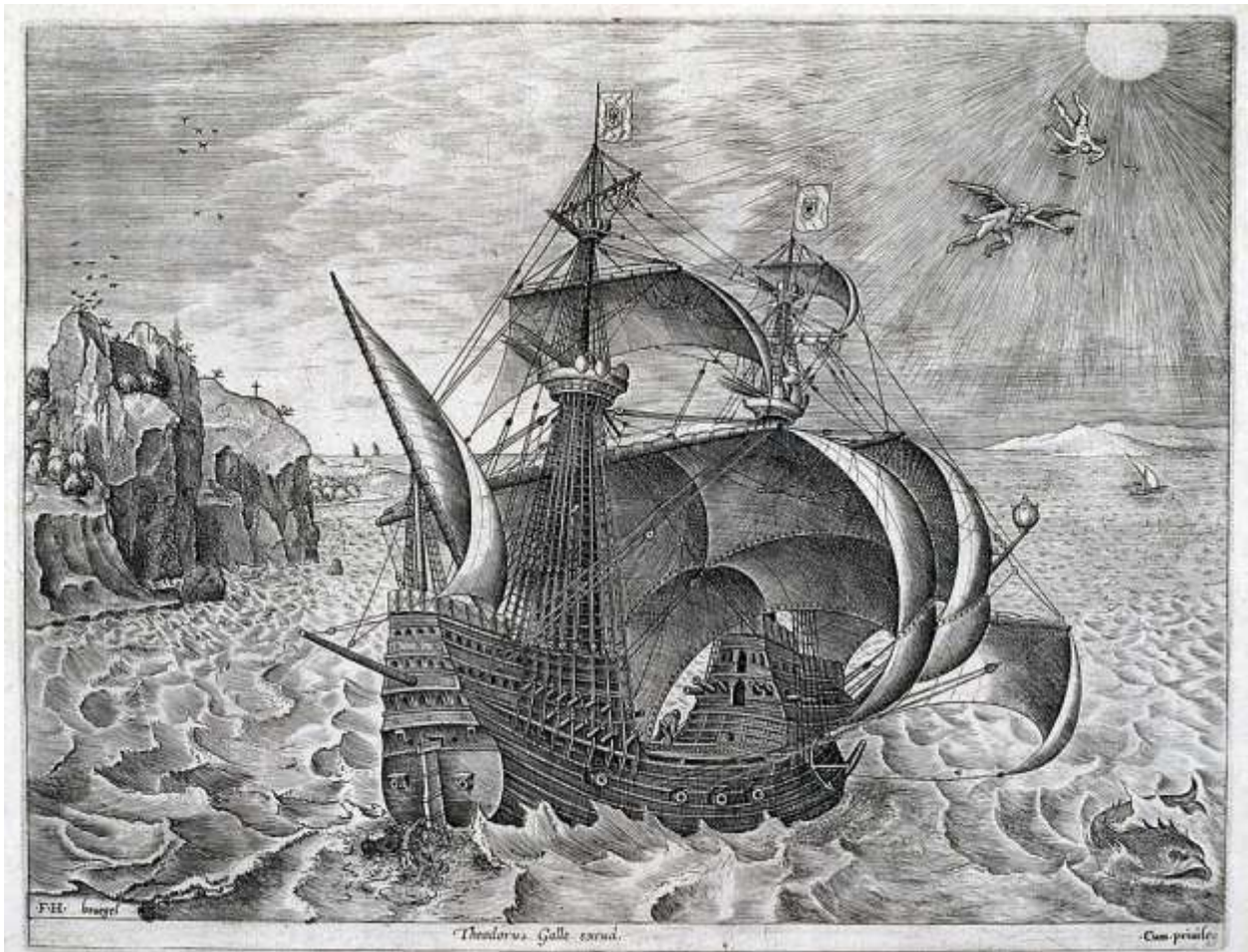
Opzoeken

Brueghel gaat uit van een opvallend positief beeld van de boer, iets wat in zijn tijd niet gebruikelijk was. Hij schetst de boer eerder zoals Vergilius (Georgica) en Horatius als een vreedzaam en bescheiden. Dit sluit ook goed aan bij de Christelijke metafoor van de goede landman en de profetie dat aan het eind der tijden mensen hun zwaarden zullen omsmeden tot ploegscharen.

De Karveel (schip) rechts is een voorbode van de nieuwe tijd met verre reizen en nieuwe ontdekkingen.

In het British Museum in Londen bevindt zich ook nog 'Oorlogsschip met de val van Icarus', een gravure van Pieter Brueghel.

Als ik kon tekenen... lezing over het schilderij 'Landschap met val van Icarus' van Pieter Brueghel in relatie tot de Metamorfosen van Ovidius en het gedicht 'Musée des Beaux Arts' van W.H. Auden.

Een oorlogsschip dat naar rechts zeilt en de val van Icarus tekenaar: Frans Huys Gemaakt naar: Pieter Brueghel

Relatie Ovidius, Boer, Herder, Visser.

Het schilderij is getiteld 'Landschap met de val van Icarus' de vraag is gerechtvaardigd hoe centraal Icarus in het schilderij van Brueghel nog staat.

Het tafereel is vaak afgebeeld en bijna altijd met een vallende Icarus als centrale figuur. Bij Brueghel is hij echter verbannen naar een hoekje rechtsonder op het schilderij.

Verschillende interpretaties.

Als ik kon tekenen... lezing over het schilderij 'Landschap met val van Icarus' van Pieter Brueghel in relatie tot de Metamorfosen van Ovidius en het gedicht 'Musée des Beaux Arts' van W.H. Auden.

3c. Auden en de val van Icarus

(ill. pp. detail van het schilderij 'Landschap met de val van Icarus' van Pieter Brueghel)

Toelichting op het gedicht Musée des beaux arts van W.H. Auden.

De Engelse dichter W.H. Auden (1907 – 1973) was op bezoek in het Brusselse Museum voor Schone Kunsten. In de jaren dertig, de wereld leed en Auden niet minder. Op oude schilderijen herkende hij het leed van alle tijden. Uiteindelijk gaat Audens gedicht over Breughels schilderij *Landschap met de Val van Icarus*. Het schilderij fascineerde hem, vooral het feit dat niemand op dat schilderij oog heeft voor de echte gebeurtenis: het vallen.

Auden kende natuurlijk het verhaal uit Ovidius' *Metamorfosen*. Hoe vader Daedalus, beeldend kunstenaar in Athene, uit jaloezie een neef doodt en veroordeeld wordt. Hoe hij vlucht naar Kreta en het labyrint ontwerpt. Hoe hij zelf met zijn zoon Icarus opgesloten wordt. Met veren en was worden vleugels vervaardigd, ontsnapping is mogelijk en het vliegen zal geen probleem zijn: niet te laag boven het water, niet te dicht bij de zon. Een hoogvlieger zal vallen.

In de vertaling van Gabriël Smit is dit het begin van Audens gedicht:

*In het lijden vergisten zij zich nooit,
de oude meesters: hoe goed begrepen zij
de plaats ervan onder de mensen, hoe het gebeurt
als iemand anders zit te eten, een raam
opent of verveeld wegloopt.*

De dichterkunsthistoricus Jan Emmens begon zo:

*Wat het lijden betreft, waren zij feilloos,
De oude meesters, zij begrepen volkomen
de menselijke staat, hoe het plaats vindt
terwijl een ander eet, een raam openzet, of alleen maar
domweg voorbijloopt.*

Oude potscherven en vroege marmoreliëfs beelden reeds het verhaal uit, dat eindeloos werd naverteld. Zo door Chaucer en Boccaccio aan het eind van de Middeleeuwen en velen na hen. Icarus en zijn vader worden soms geprezen voor hun stoutmoedigheid en vernuft, dan weer vormen zij toonbeelden van hoogmoed en ongehoorzaamheid. Talloos zijn de schilderijen vanaf de renaissance:

Hans Bol (1534 – 1593):

Als ik kon tekenen... lezing over het schilderij 'Landschap met val van Icarus' van Pieter Brueghel in relatie tot de Metamorfosen van Ovidius en het gedicht 'Musée des Beaux Arts' van W.H. Auden.

een gravure van Goltzius (1526 - 1583):

een imposante Rubens (1577 - 1640):

merkwaaardige schilderijen uit later tijd, zoals van de Franse schilder Charles Paul Landon (1760 - 1826):"

'Niet begrijpend dat hij met zijn leven speelt, pakt hij met opgewonden blik de veren beet, wanneer die opwaaien in een lichte bries', schrijft Ovidius over de jonge Icarus. Zijn vader Daedalus was bezig veren aan elkaar te binden, stapsgewijs als de stengels van een panfluit. Met bijenwas zouden ze kleven aan hun armen. Hoe oud zou zijn zoonje zijn geweest toen Daedalus hem van het eiland Kreta liet vliegen, weg uit hun gevangenschap? Twaalf, dertien? De Franse schilder Charles Paul Landon laat, als een van de weinigen die het verhaal uitbeeldden, geen misverstand bestaan over de schuldvraag: de bemoedigende zet van de vader zal later een duw blijken. De afgrond ligt, miniem geschilderd, al voor de jongen. Alle verdere elementen uit het verhaal waren onnodig. De meeste schilders laten vooral de jongen zien. Dat mooie lichaam vallend. De jongeling die, zoals bij Hendrick Goltzius, in zijn val nog, naar zijn hoofd grijpt, alsof hij de gevolgen van zijn overmoed nu pas

Als ik kon tekenen... lezing over het schilderij 'Landschap met val van Icarus' van Pieter Brueghel in relatie tot de Metamorfosen van Ovidius en het gedicht 'Musée des Beaux Arts' van W.H. Auden.

doorheeft. Te laat.

Maar Landon schuift die rare dubbele rol van de vader naar voren. Helpt hij of pusht hij?

Natuurlijk was Daedalus bezorgd. Natuurlijk had hij Icarus gewaarschuwd. Ga niet te hoog jongen, want de was zal smelten. Ga niet te laag, want het schuim van de zee zal je vleugels verzwaren.

'Tijdens raad en daad raken zijn wangen betraand, zijn vaderhanden trillen', zegt Ovidius. 'Hij omhelst zijn zoon met kussen die achteraf de laatste blijken, klapt zijn vleugels uit en vliegt voorop, bezorgd of hij wel volgt. 'Icarus is de jonge onbezonnenheid, maar Daedalus de tragische: het wel weten maar toch laten gebeuren.

Auden zag op Breughels schilderij die lui zich afwenden van de lijdensweg van Icarus. Het begin van de tweede strofe in Emmens' vertaling:

*Op Brueghel's Icarus bijvoorbeeld keert alles zich op zijn dode gemak
af van de ramp, de ploeger zou
de plons kunnen hebben geboord, verzaakte schreeuw, maar voor hem
is het een mislukking van geen enkel belang.*

De Vlaamse dichter Willy Spillebeen begon zijn Icarus-gedicht zo:

*geen ploeg staat stil
voor een mens die sterft.*

"Geen ploeg staat stil voor een man die sterft" is ook de zegswijze die hoort bij het schilderij "De val van Icarus" van Pieter Brueghel. Je ziet het ook: groot de ploegende boer, klein, in de verte, Icarus die zijn dodelijke val in zee maakt.

Als ik kon tekenen... lezing over het schilderij 'Landschap met val van Icarus' van Pieter Brueghel in relatie tot de Metamorfosen van Ovidius en het gedicht 'Musée des Beaux Arts' van W.H. Auden.

In haar bundel *Botshol* (1980) nam Judith Herzberg drie Icarusgedichten op: De Boer, de Visser en de Zeeman. Bij Herzberg is de boer zich bewust van het feit dat hij geschilderd is. Zijn leven is verstoord door een verschrikkelijke gebeurtenis, die hij voor altijd met zich meedraagt: hij leeft' als op een schilderij' met 'deze val':

*Het ergste is als alles blijft zoals het is.
Ik wil en kan niet ingrijpen ik wil
naar huis, de koeien melken, eten
en vergeten wat ik zag. Het ergste is
dat dit tumult als op een schilderij -
dat deze val, van wat?
van nacht nu bijna al
mijn één houding vat.
Mijn ploeg loopt vast,
het blijft mij bij
ik schud het nooit meer af.
Het ergste is als zelfs vergaan
al stilgeschilderd is.*

Overigens lijkt het gedicht ook beelden te ontlenuen aan drie andere schilderijen van Brueghel, te weten:

"Winterlandschap met schaatsers en vogelknip".

Winterlandschap met schaatsers en vogelknip(detail)

Als ik kon tekenen... lezing over het schilderij 'Landschap met val van Icarus' van Pieter Brueghel in relatie tot de Metamorfosen van Ovidius en het gedicht 'Musée des Beaux Arts' van W.H. Auden.

"De Volkstelling van Bethlehem"

"De kindermoord te Bethlehem"

Juist al deze verschillende interpretaties van een verhaal zijn natuurlijk goud voor een schilder of dichter. Wat wil je laten zien, een van de vele interpretaties, of juist die veelheid en de tegenstellingen daarbinnen, of misschien wel een geheel eigen interpretatie?

Als ik kon tekenen... lezing over het schilderij 'Landschap met val van Icarus' van Pieter Bruegel in relatie tot de Metamorfosen van Ovidius en het gedicht 'Musée des Beaux Arts' van W.H. Auden.

Musée des Beaux Arts

1 About suffering they were never wrong,
The Old Masters: how well they understood
Its human position; how it takes place
While someone else is eating or opening a window or just walking dully along;
5 How, when the aged are reverently, passionately waiting
For the miraculous birth, there always must be
Children who did not specifically want it to happen, skating
On a pond at the edge of the wood:
They never forgot
10 That even the dreadful martyrdom must run its course
Anyhow in a corner, some untidy spot
Where the dogs go on with their doggy life and the torturer's horse
Scratches its innocent behind on a tree.

In Breughel's *Icarus*, for instance: how everything turns away
15 Quite leisurely from the disaster, the ploughman may
Have heard the splash, the forsaken cry,
But for him it was not an important failure; the sun shone
As it had to on the white legs disappearing into the green
Water; and the expensive delicate ship that must have seen
20 Something amazing, a boy falling out of the sky,
Had somewhere to get to and sailed calmly on.
(W.H. Auden)

- 4. *dully*: loom, traag
- 5. *reverently*: eerbiedig
- 8. *pond*: vijver
- 10. *martyrdom*: martelaarschap
- 11. *untidy*: slordig
- 12. *torturer*: folteraar
- 13. *behind*: achterste
- 15. *leisurely*: op zijn gemak

Vier vertalingen van Audens 'Musée des Beaux Arts'

1 Wat het lijden betreft, waren zij feilloos,
de oude meesters, zij begrepen volkomen
de menselijke staat, hoe het plaats vindt
terwijl een ander eet, een raam openzet, of alleen maar
domweg voorbijloopt,
hoe, wanneer oudere mensen met eerbied en hartstocht
de miraculeuze geboorte verbeiden,
er altijd kinderen zijn die, aan het schaatsen
op een vijver aan de rand van het bos,
daar nu juist niet bepaald op staan te wachten.
Zij verloren nooit uit het oog dat het gruwelijk
lot van een martelaar voltrokken wordt in een uithoek, een onaanzienlijke plaats,
waar honden hun honderig leven leiden en het paard van de beul
zijn onschuldig achterste schurkt aan een boom.

Op Breughels *Icarus* bijvoorbeeld keert alles zich op zijn dode gemak
af van de ramp, de ploeger zou
de plons kunnen hebben gehoord, de verzaakte schreeuw, maar voor hem
is het een mislukking van geen enkel belang, de zon schijnt
zoals hij dat moest doen, op de witte benen die bijna
in het groene water verdwenen zijn,
het kostbare, kwetsbare schip, dat toch wel iets
merkwaardigs zal hebben gezien: een jongen
die viel uit de hemel,
moest ergens op tijd zijn en zeilt rustig voort.
(vertaling: Herman De Coninck)

2 Wat het lijden betreft vergisten zij zich nooit,
De Oude Meesters: hoe goed begrepen zij
Zijn menselijke rang; hoe het plaatsheeft
Terwijl iemand anders aan het eten is of een raam opent of net traag voorbijloopt;
Hoe, terwijl de oudere mensen eerbiedig, vol hartstocht
Op de wonderbaarlijke geboorte wachten, er altijd
Kinderen zijn die niet per se wilden dat het gebeurde, schaatsend
Op een vijver aan de rand van het bos;
Zij vergaten nooit
Dat zelfs het verschrikkelijke martelaarschap zich moet voltrekken
Ergens in een hoek, op een rommelige plek
Waar de honden doorgaan met hun hondse leven en het paard
Van de beul zijn onschuldige billen schurkt aan een boom.

Op Brueghels *Icarus*, bij voorbeeld: zoals alles zich
Op zijn dode gemak van de ramp afkeert; de man achter de ploeg
Zou de plons gehoord kunnen hebben, de verloren kreet,
Maar voor hem was het geen belangrijk fiasco; de zon scheen
Zoals het moest op de witte benen die verdwenen in het groene
Water; en het kostbare, fragiele schip dat iets merkwaardigs
Gezien moet hebben, een jongen die uit de hemel viel,
Moest ergens heen en zeilde rustig door.
(vertaling: J. Bernlef)

3 Wat lijden is, zij hadden het nooit verkeerd voor,
De Oude Meesters: hoe goed verstonden zij
De menselijke kant ervan; hoe het plaats grijpt
Terwijl iemand anders iets aan 't eten is, een raam opent of gewoon lusteloos
Vorbij slentert;
Hoe, terwijl de ouden eerbiedig, hartstochtelijk uitzien
Naar een wonderlijke geboorte, d'r altijd kinderen moeten zijn
Die er echt niet speciaal op uit waren, schaatsend
Op 'n vijver aan de rand van 'n bos:
Zij vergaten nooit
Dat zelfs de wreedste marteling haar beloop moest krijgen
Ergens in 'n hoek, 'n achterbuurt
Waar honden een hondenleven leiden en 't paard van de beul
Zijn onschuldig achterwerk schuurt tegen 'n boom.

Neem Bruegels *Icarus*, bijvoorbeeld: hoe alles zich afwendt,
Geheel onverschillig, van de ramp; de ploeger zal de
Plons wel hebben gehoord, de verlaten schreeuw,
Maar voor hem was het een nietszeggend fiasco; de zon scheen
Zoals ze schijnen moest op de witte benen die verdwenen in het groene water;
En het luxueuze tere schip, dat wel
Iets wonderlijks moet hebben gemerkt, 'n jongen die uit de hemel valt,
Moest ergens naartoe en zeilde rustig voort.
(vertaling: Hugo Roeffaers)

4 Ze vergisten zich nooit in het lijden,
De Oude Meesters: hoe goed kenden zij de
Plaats ervan bij de mens; hoe het zich voordoet
Terwijl een ander eet of een raam openzet of domweg verder loopt;
Hoe, als de ouderen eerbiedig, hartstochtelijk wachten
Op de wonderbare geboorte, er altijd een paar
Kinderen moeten zijn voor wie het niet hoeft,
Die schaatsen op de vijver aan de zoom
Van het bos: zij wisten maar al te goed
Dat zelfs het stuitend martelaarschap zijn weg
Moet gaan, hoe dan ook, in een rommelige hoek,
Waar de hond zijn hondenleven leidt en het paard van de folteraar
Zijn onschuldig achterste schurkt aan een boom.

Neem Brueghels *Icarus*: zoals iedereen
Zich gemoedereerd van de ramp afkeert; de ploeger zal
De plons wel hebben gehoord, de verlaten schreeuw,
Maar dat falen deed hem niet veel; de zon scheen,
Zoals ze moest schijnen, op de witte benen die in het groen
Water verdwenen; en het breekbaar, kostbaar schip dat wel
Iets vreemds moet hebben gezien, een jongen die viel
Uit de lucht, zeilde kalm voort, moest ergens heen.
(vertaling: Peter Verstegen)

3d. Vertaling van mythe en schilderij in het werk van anderen

Over het schilderij Landschap met de val van Icarus is al veel beweert. Als meest opmerkelijke wordt algemeen beschouwd dat Icarus' val een zijdelings evenement is. De natuur en daarin de menselijke bedrijvigheid lijken eerder het onderwerp van het doek te zijn dan de twee beentjes en de hand die rechts onderaan in zee verdwijnen.

Brueghels voorstelling wekt ook verbazing omdat zijn bron, Ovidius' Metamorfosen een heel ander beeld geeft. Bij Brueghels ploegt de boer voort, de herder houdt zijn schapen, de visser vist en het schip vaart weg. Van Icarus' val trekt niemand zich iets aan. Bij Ovidius treden boer, herder en visser ook op, maar dan als getuigen, weliswaar niet van de val, maar van de vliegende vader en zoon.

Brueghel geeft bijna een knipoog naar Ovidius. Het is zelfs denkbaar dat de interpretatie van Brueghel de versie van Ovidius gaat vervangen. Zoals tegenwoordig veel verhalen alleen gekend worden in hun bewerking tot film.

Ook in de Nederlandse literatuur komen we verschillende interpretaties tegen.

Vestdijk geeft een psychologische interpretatie.

Claus een erotische

Andreas Bunier laat in het vliegtuig een Icarus gevoel ontstaan.

Albert Verwey was de eerste Nederlandse dichter die de mythe gebruikte, opgenomen in de bundel 'De figuren van de sarcofaag' (1930) die werd opgedragen aan de nagedachtenis van de schilder Floris Verster en zijn vrouw.

Voor Verwey is Icarus een embleem van 'levensdrift'.

De vogel op het schilderij wordt heel vaak misverstaan, maar is een Patrijs en daarmee een verwijzing naar Talus of Perdix (Patrijs) het ijverige neefje van Daedalus, die hij van de Acropolis stootte. De patrijs op het schilderij kan dus gerust gelezen worden als een reïncarnatie van Talus, maar niet als een andere vogel.

Er zijn meer vogels die verwarring scheppen, volgens Verwey zwermen er meeuwen ronde de benen van Icarus. Echter dit zijn niet meer dan losse veren uit de vleugels van Icarus.

Een fout die we overigens bij beeldgedichten vaker tegenkomen, door een gebrekkige afbeelding geeft de dichter een verkeerd interpretatie. En om de verwarring compleet te maken geven sommige dichters ook nog bewust een andere/ verkeerde(?) interpretatie.

De dichter Hawinkels betrek ons zelf actief bij schilderij en gedicht, alleen derden zien wat er gebeurt en wie zouden die derden anders zijn dan wij?

Jan Emmes volgt de interpretatie van Auden 'het lijden van de enkeling verstoort de grote gang van zaken niet, het wordt voltrokken in een uithoek ... Wie zich afwend van de ramp doet dat bewust, in de overtuiging dat het van geen enkel belang is wat daar gebeurt. Een soort actieve berusting in hoe het nu eenmaal gaat.

In de jaren dertig van de vorige eeuw wordt in de struiken op het schilderij een dode man gevonden. Deze wordt in verband gebracht met het spreekwoord 'geen ploeg staat stil voor een man die sterft. Dit spreekwoord is van toepassing op Icarus' val, maar ook op het lijk in de struiken.

Jan Kals maakt gebruik van dit gegeven met een toespeling op de film *Blow up* van Antonioni. Hier moet de uitvergroting van een fotofragment uitwijzen of er in de struiken een man met pistool verboren staat.

Ook Willy Spillebeen maakt gebruik van het spreekwoord.

Evenals Ovidius geeft Judith Herzberg de figuren op het schilderij, boer, visser, zeeman weer stem en laat ze commentaar leveren op de gebeurtenissen. Van deze drie is de zeeman het minst betrokken. De zeeman, in het want van het wegzeilende schil voelt zich geheel niet opgenomen in het afgebeelde tafereel.

Ook de boer van Herzberg die wellis waar stem krijgt geeft aan dat hij slechts van verf is.

Tien beeldgedichten naar aanleiding van het schilderij Landschap met de val van Icarus.

1. Landschap met de val van Icarus

Eeuwen was het stil, als in een klooster,
maar de boer staat nu voorop,
los van ons denken, onze wil.
Ik kijk omhoog, ik weet het niet,
leun op mijn stok of ik iets mis,
krab dan mijn hond eens op zijn kop.
(Robert Anker, 1983)

Ankers gedicht lijkt wel een vervolg op de gedichten van Judith Herzberg. Bij hen komt, na boer, zeeman en visser, de vierde mogelijke getuige, de herder, aan het woord. Die lijkt een flauw vermoeden te hebben, dat er wel eens iets aan de hand zou kunnen zijn, maar meer ook niet, en staat dus tussen de zeeman en de visser in.

2. Val van Icarus

Ik heb niets gezien.
Hoorde veraf roepen.
Ken ook niemand die hem kende.
Heb trouwens geleerd me niet
met anderen te bemoeien,
me niet te verbazen, en zonder
opwinding en weemoed
te weten wat ik weet:
onhoorbaar zwenkt een vogel,
onzichtbaar knakt een strohalm,
en niets valt omhoog –
wie ben ik.
Toen vanmorgen, laat,
de zon opdoemde,
en wij, plotseling zwetend,
onze hoeden afzetten
en onze zonnebrillen op,
zo vonkte de zee,
hoorde ik wel iets,
ik zei nog: hoor je niets –
maar iemand uit de lucht
zien vallen? Nee.
(Huib Oosterhuis, 1975)

Oosterhuis' gedicht heeft iets van een getuigenverklaring waarin de getuige, de 'ik', representatief is voor de mens die zich alleen met z'n eigen zaken wenst te bemoeien en verder maar vooral met rust wil worden gelaten. Zijn interpretatie is, zoals T. van Deel al heeft opgemerkt in de De Revisor 1982/2, in sommige opzichten te vergelijken met de Icarus-gedichten van Spillebeen en Herzberg, met name met 'De visser' van laatstgenoemde.

3. Geen ploeg staat stil

voor een man die sterft.
Al snuift het paard
de pulpen geur
van aardappelloof en grond.
Al staart de man
soms vragend om
een vogel volgend
die naar zee vliegt.
Hij heeft geen spiegel
bij de hand.
Maar onderhand
weet hij het wel:
onder zijn vel staat de doodskop kil.
Het paard in gerinkel
van bellen stapt voort
en de man gaat weerbarstig
achterna –
moeders gezicht
was verschrikkelijk wit
als licht in water.
Weldra bestaan licht
en water niet meer.
Ik kijk blind en omvat
met vingers van brandhout
het houten handvat.
(naar Brueghel)
(Willy Spillebeen, 1973)

Spillebeen doet zijn voordeel met het spreekwoord 'De dood van een mens is geen reden om met ploegen te stoppen'. Zijn gedicht begint er mee. Het spreekwoord is van toepassing op het verongelukken van Icarus, terwijl de boer rustig blijft voortploegen, en 'het lijk in de struiken versterkt die spreekwoordelijke interpretatie nog. Op het land is het lijk de dubbelganger van Icarus, of van de door zijn vader Daedalus vermoorde neef Talus/ Perdix die op het schilderij ook aanwezig is in de vorm van een patrijs.

Spillebeen maakt, zoals later Judith Herzberg, de boer tot hoofdpersoon. 'Hij heeft een innerlijk beeld van een vergelijkbare val als die van Icarus – het sterven van zijn moeder – en dat zegt hem genoeg over zijn eigen toekomstig lot', aldus Van Deel.

4. De val van Icarus

Dit landschap wordt ontvouwd voor onze ogen:
een schip vaart weg, geen man is overboord,
de plons van Icarus wordt niet gehoord
en Daedalus is uit de lijst gevlogen.
De boer is op z'n zondags en ploegt voort,
de visser zit naar voren toe gebogen,
de herder heeft z'n schaapjes op het droge,
zijn hond zit vast aan een tweedubbel koord.
Merkwaardig dat de ondergaande zon
de was tussen de veren smelten kon,
dat de patrijs niet klapwiekt met zijn vleugels.
Er ligt een lijk onder het struikgewas.
Vier eeuwen na zijn dood zag men het pas,
als in Blow Up, maar op z'n Boeren-Brueghels.
(Jan Kal, 1979)

De observaties van Jan Kal vinden allemaal hun oorsprong vinden in (kunsthistorische) verhandelingen over het schilderij. Hij noemt in dit verband onder andere het 'lijk onder het struikgewas' links, dat Brueghel-kenner De Tolnay in 1934 ontdekte, de zondagse kleren van de

Als ik kon tekenen... lezing over het schilderij 'Landschap met val van Icarus' van Pieter Brueghel in relatie tot de Metamorfosen van Ovidius en het gedicht 'Musée des Beaux Arts' van W.H. Auden.

voortploegende boer en het probleem van de ondergaande zon. De patrijs op de tak boven de visser rechtsonder is alleen te begrijpen voor wie Ovidius kent. Die vertelt hoe Dedalus eens uit jaloezie zijn neefje Talus, later Perdix(patrijs) genoemd, van de Acropolis stootte. Dank zij Pallas, die hem op het laatste moment in een patrijs veranderde, had dit geen noodlottige gevolgen. Neef Perdix ziet dus toe hoe oom Dedalus alsnog voor zijn misdaad gestraft wordt.

Een eerdere versie van Jan Kals interpretatie van het schilderij verscheen onder dezelfde titel in *Fietsen op de Mont Ventoux* (1974)

5. De boer

Het ergste is als alles blijft zoals het is.

Ik wil en kan niet ingrijpen ik wil
naar huis, de koeien melken, eten
en vergeten wat ik zag. Het ergste is
dat dit tumult, als op een schilderij –
dat deze val, van wat?

van nacht nu bijna al
mij in één houding vat.

Mijn ploeg loopt vast,
het blijft mij bij

ik schud het nooit meer af.

Het ergste is als zelfs vergaan
al stilgeschilderd is.

(Judith Herzberg, 1980)

Judith Herzberg 'interpreteert de houding van de boer op een psychologische manier: hij zegt het zelf ook, namelijk dat hij nu voor altijd samen in één stilstaand beeld verenigd is met "vergaan", met dood (...). In dit gedicht wordt buitengewoon subtiel gewerkt met het feit dat de boer een geschilderde boer is. Hij is er zich van bewust dat zijn wereld na wat hij gezien heeft, vaststaat "als op een schilderij". ' (T. van Deel in Ik heb het Rood van 't Joodse Bruidje lief, 1988)

6. De visser

Er is verslaving in mijn staren
zodra ik uitgooi komt in mij
het woelen en het zoeken tot bedaren
mijn oog rust op de dobber, maar het is meer
dan rusten, het is alsof ik eindelijk
vrij ben op één plek te blijven,
en zo verstijft mijn blik – ik wacht niet
op het bijten van een vis – ik lijm
het ogenblik. Ik hoef niets hoef niet
te kijken. Bepaal mij tot de rimpelingen
bemoei mij niet in diepte door te dringen.
Los van wat boven of wat onder mij
verschijnt, verdwijnt, los van wat was
en los van wat nog te gebeuren staat.
De gladde kleuren die het vlakbij water glanst
zijn mij al veel te veel gebeuren
en kijk daar komt de eerste ring
van één of ander verre dompeling.
Wat kan ik beter doen dan niets,
dan niet bewegen. Zelfs het geringste
opslaan van een oog haalt onherstelbaar
overhoop en brengt teweeg en brengt teweeg.
(Judith Herzberg, 1980)

De visser 'merkt Icarus' ongeval alleen op als "ring van één of andere verre dompeling" (...).' (T. van Deel in De Revisor, 1982/1)

7. De zeeman

Als ik kon tekenen... *lezing over het schilderij 'Landschap met val van Icarus' van Pieter Brueghel in relatie tot de Metamorfosen van Ovidius en het gedicht 'Musée des Beaux Arts' van W.H. Auden.*

Mijn vrouw, die met haar armen hoog,
haar benen wijd, rok over rok en juichend
op het uiteinde van de pier zou moeten staan!
Door al het wachten is het juichen haar vergaan,
droog zit ze op haar strozak straks, droog
kijkt ze me aan.

Soms duurt het dagen voor ze op wil staan.

Ik geef haar eten, drinken, zoete vijgen
mijn eigen hevigheden houd ik in.

Dan komt het wonderbaarlijk smelten
dan gaat zij weer bewegen – lente! –
rennen, vult zij de emmers.

O Heilige Maria, juist is zij zacht, juist
rusten wij, armen en benen om elkaar
vaar ik weer uit.

(Judith Herzberg, 1980)

(...) we moeten aannemen dat Herzberg hem (de zeeman) door middel van deze tekst geheel heeft losgezongen uit de gebeurtenis war hij door Brueghels schilderij deel van uitmaakt. De zeeman is de volstrekt afzijdige, want hij heeft eenvoudig geen weet van wat er is voor gevallen' (T. van Deel in De Revisor, 1982/1)

8. Breughels Ikarus

Vielt ge, Ikarus? De landman snijdt de voor:

Hij heeft voor 't plassende geplons geen oor.

De visser op de rotswand houdt zijn plaats,

Vol winzucht zorgend om 't bewegend aas.

De vogel, naast hem op de tak, ziet uit

Naar mogelijk aandeel in de vinnige buit.

De wind waait ginds fregat de zeilen bol,

Het volk heeft in het want de handen vol.

Alleen de meeuwen zwermend om u heen

Merken 't verdwijnen van uw witte been.

Eén ziet omhoog: de man die schapen dreef

Zag in de lucht iets vreemds en vraagt waar 't bleef.

Op heel de baai van Samos straalt de zon

Die Ikarus dacht naadren, maar niet kon.

(Albert Verwey, 1930)

'Een erg verrassende interpretatie geeft', aldus Van Deel in zijn Icarus-studie in De Revisor, 1982/1, over Verweys gedicht 'deze tekst niet. De gebruikelijke visie – dat niemand zich iets aantrekt van Icarus' val, uitgedrukt in de retorische vraag "Vielt ge, Ikarus?"- komt ook hier naar voren. Icarus' eenzame poging om de zon te naderen, kan in het symbolistische oeuvre van Verwey met gemak als beeld worden opgevat voor het streven van elk mens naar iets hogers of een verlangen naar eenheid.' Van Deel merkt voorts nog op, in het voetspoor van Kranz, dat Verwey de vogel die naast de visser op een tak zit, niet herkent als patrijs (hoewel die bij Ovidius een rol speelt) en dat zijn meeuwen niets anders zijn dan de veren van Icarus' gesmolten vleugels.

9. Landscape with the fall of Icarus

According to Brueghel
when Icarus fell
it was spring
a farmer was ploughing
his field
the whole pageantry
of the year was
awake tingling
near
the edge of the sea
concerned
with itself
sweating in the sun
that melted
the wings' wax
unsignificantly
off the coast
there was
a splash quite unnoticed
this was
Icarus drowning
(W.C. Williams)

10. Ikaros

Klaar? Klaar!
Hij lachte naar zijn vader, verraderlijk.
(En vloog te dicht bij de zon, zijn moeder,
en vloog in de hitte van haar onmetelijke lippen
en viel als een muis uit haar muil
en spatte uiteen op de marmeren zee.
Overmoed? Wanhoop?
Dit was eerder het domein van Daidalos.
Ikaros zou haar warmte niet schuwen,
wou zich begraven in haar wijde, laaiende haren.)
Klaar? Klaar! Hij lacht,
bindt veren aan zijn enkels, de tekens van Eros,
de sporen van de griffioen.
(Hugo Claus)

De vertaling van mythe en schilderij in mijn werk.

(de voedzame kruiden die rond Icarus groeien hebben voor mij geleid tot het volgende gedicht en al veel eerder – in 1995 toen ik nog geen idee had van alles wat we hiervoor besproken hebben - tot het ruimtelijk werk 'De val van Icarus'.

We hebben het nog steeds over inspiratie. Zo inspireerde Icarus/ Brueghel mij in 1995 tot een ruimtelijk werk en in 2012 opnieuw tot een gedicht.

Pieter Brueghel 'Landschap met de Val van Icarus'

Herscheppinge

Chris den Engelsman

het lijk lag ruim drie eeuwen
opgeborgen in de struiken
nog wenden wij ons af
staat geen ploeg stil

dichter en boer
vallen als Icarus zelf
hun eigen zondeval
nog voelen wij ons niet geroepen

de geest van Perdix fait divers
doet vleugellamme pogingen te stijgen
in zijn wraak

de zeeman in het want weet alles van vallen
wind bolt de zeilen van zijn karveel
dit geverfde woordentoneel is niet van hem

Als ik kon tekenen... lezing over het schilderij 'Landschap met val van Icarus' van Pieter Brueghel in relatie tot de Metamorfosen van Ovidius en het gedicht 'Musée des Beaux Arts' van W.H. Auden.

Voedzame kruiden (de relatie met jullie eigen praktijk)

*(ill. pp. schilderij 'Landschap met de val van Icarus' van Pieter Brueghel de Oudere – details -)
of eigen illustratie indien ik daarvan nog een afbeelding kan terug vinden!*

Inspiratie dus, nogmaals.

De titel voor deze lezing heb ik geleend uit het gedicht 'Twee dochters' uit de bundel 'Landleven' van J. van Toorn.

*Als ik tekenen kon
zou je hier nu een prent
zien ontstaan waar ze in
bevroren waren.*

Hij heeft het dan over zijn twee dochters die 's ochtends vroeg de laan uit fietsen. Hun langzaam verdwijnen wordt nauwkeurig beschreven, in de hoop dat de woorden een beeld oproepen dat stil staat, hun vertrek verhinderd, en hen tenslotte voor het grootste verval, de dood, behoedt.

Behalve dat een ieder met twee dochters, of zelfs een enkele, of eventueel een zoon dit zal herkennen. Ik in ieder geval wel.

Heeft het voor mij ook in relatie tot mijn werk betekenis.

Ik ben namelijk pas poëzie gaan schrijven toe ik niet meer tekenen kon, wellicht was ik er anders nooit aan begonnen.

Heeft dit alles ook voor jullie nog betekenis?

Ja zeker, twee belangrijke sleutelwoorden voor creatieve uitingen zijn wat mij betreft **nieuwsgierigheid** en altijd aan het **werk** blijven.

Een belangrijke sleutel hiertoe is het dagelijks tot je nemen van voedzame kruiden. Iedere dag een gedicht lezen, muziek luisteren, kunst kijken, een lange wandeling maken, lekker eten en drinken ...
Hoeft niet perse allemaal op één dag, maar wel iedere dag iets.

Dan blijft je creatieve motortje bijna als vanzelf draaien.

Ik wens het jullie graag toe.

(Op deze manier gaat Drieluik/ Dome nog vele lustrums tegemoet.)